

UŞAK ÜNİVERSİTESİ

CIEPO
ULUSLARARASI OSMANLI ÖNCESİ
VE OSMANLI TARİHİ
ARAŞTIRMALARI 6. ARA DÖNEM
SEMPZYUM BİLDİRİLERİ

14-16 NİSAN 2011

UŞAK

CİLT I

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uşak Tanıtım Yılı Kapsamında
UŞAK İLİ KALKINMA VAKFI TARAFINDAN YAYINLANMIŞTIR

CIEPO

ULUSLARARASI OSMANLI ÖNCESİ VE OSMANLI TARİHİ
ARAŞTIRMALARI 6. ARA DÖNEM BİLDİRİLERİ KİTABI
(UŞAK / 14-16 NİSAN 2011)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN

ISBN 978 – 975 – 01264 – 5 – 1 (Tk. No)

978 – 975 – 01264 – 6 – 8 (I. Cilt)

© Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, yazarların önceden izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazışma Adresi:

Mehmet Karayaman

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü / UŞAK

☎ 0 276 221 21 34

✉ mkarayaman@hotmail.com

Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri
87 Sok. No. 4 / A Bornova
(0.232) 343 64 54 metabasim@gmail.com
İzmir, Kasım - 2011

RUS-TÜRK EDEBİYATI VE TARİHİ ARAŞTIRMALARINA GÖRE II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİYLE BİRLİKTE PANSLAVİZM VE PANİSLAMİZM FAALİYETLERİ

Beyhan ASMA*

ABSTRACT

Nationalism movements that began in Europe after the French Revolution gradually became effective among the Slavic nations. Panslavism that started as linguistic, historical and cultural unity among the Slavs turns into a political unity with the effect of 1848 Revolution and Crimean War. After 1860s Panslavism spreaded quickly among the Russian intellectual. Dostoyevsky, Tolstoy and Granovsky in their writings criticised Panslavism as apposed to Pogodin Katkov, Khamyakov and Danilevsky who defended Panslavism and provoked Tsar against Turks. Dostoyevsky who questioned Christian theology throughout his life and was exiled Siberia because of rebelling Tsar, becomes populist, Tsarist and Orthodox at the end of his life. He has negative point of views towards Turkish people and Muslims in his works called *The Karamazov Brothers* and *A Writer's Diary*. Social and political events of the era prevented him to remain objective on the current events of the era. The more Dostoyevsky is a realist writer in evaluating social and political affairs of the era. It was also surveyed Panislamism in the Ottoman Empire with the regain of II. Abdülhamit and how managed his politics in this field. We see his magnificent diplomacy when he was in power in the war of Ottoman and Russian (1877-1878)

Key Words: II. Abdülhamit, Dostoyevsky, Russian Literature, Russian History, Ottoman History, Panslavism, Panislamism, Ottoman and Russian Relationship, Ottoman- Russian War (1877-1878).

---

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi-Kayseri beyas@erciyse.edu.tr

II. Abdülhamit Osmanlı tahtında uzun süre kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu ile Osmanlı toplumu üzerinde derin izler bırakmış bir hükümdardır. Hükümdarlığı süresi içerisinde bürokratik düzeni nizama koyan, siyaset çizgisinin izlediği geleneksel güçleri yıkmış dünyadaki gelişmelere döneminin damgasını vurmuş bir padişaktır. Döneminde Osmanlı İmparatorluğu için sorun haline gelen milliyetçiliğin arttığı buna ek olarak ekonomide hızlı gelişmelerin ve toplumsal problemlerin tırmandığı görülür. Bunlardan biri de, hiç kuşkusuz, 1876-78 yılları arasında patlak veren ilk kriz, ulusal, siyasi, diplomatik ve askeri, özellikle Rusya'ya karşı yenilgidir. Genel anlamda düşünülecek olursa, Abdülhamit dönemi olaylar bakımından zengin, uzun bir hükümdarlık dönemi ve güçlü bir iktidar olarak nitelenebilir. Türkiye'nin yeni tarihinde Abdülhamit'in önemli bir rol oynadığı açıktır.

Her şeyden önce, Abdülhamit çok tehlikeli diplomatik bir durum devralır. Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan ve Karadağ ile savaş halindedir. Bu durum karşısında da Rusya'nın tehdidiyle karşı karşıyadır. Bosna-Hersek ayaklanmasından beri, Slav birlikteliğini, Balkanlardaki Osmanlı himayesinden kurtarmak, Boğazlar vasıtasıyla sıcak denizlere inmenin yolunu açmak ve Kafkasya'da da bir cephe oluşturma yönündeki Rus istekleri ve hırsları ortaya çıkar. Rus halkı bütün Slavların Rusya'nın bayrağı altında toplamayı amaçlayan Panslavist propaganda ile kendini hızla gösterir. Rus propagandasının dünyaya duyurduğu Mayıs 1876 Bulgaristan katliamları, Rus propagandası ile ortaya çıkarılan her şey, İngiltere'de öfkeye neden olmuş ve Osmanlı karşıtı akımı yeniden canlandırmıştır. Abdülhamit Osmanlının en zor durumunu devralmıştır. Karşısında, Balkanlar-Orta Asya eksenini etrafında dönüp birbiriyle çatışan iki büyük devlet gücü vardır. Bu benzer durum daha sonra 1907-1908 yılları arasında Rusya ile İngiltere, Osmanlı, İran, Orta Asya ve Doğu toprakları üzerinde anlaşmazlıklarına son vererek uzlaşmacı tutum izlerler. Kanımca, kurduğu rejim ve yarattığı eserleri ile ilgili, ayrıca da insan olarak Abdülhamit hakkında her hangi bir yargıya varabilmek için daha çok uzun araştırmaların yapılması gerekir. Rejimi, eserleri ve kişiliği ile ilgili ışığa çıkan tarihi gerçekleri değerlendirecek olursak, onun gerçekten eski Osmanlı geleneklerini zamana uyarlayan ve aynı anda çağdaş olmanın gerektirdiği bazı nitelikleri taşıyan, ilginç bir padişah portresi çizdiği görülür.

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'nın çehresi oldukça değişmiş ve Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından ilgilendiren ve

etkileyen gelişmelere sahne olmuştur. Liberalizm-demokrasi-sosyalizm-emperyalizm mücadeleleri; milliyetçilik-sömürgecilik savaşları; siyasi ve ekonomik nüfuz yarışı ve rekabetleri; dünyayı paylaşma ve etki altına alma ve dünya topraklarına sahip olma projeleri; fikri-teknolojik ilerlemeler bunlar arasında sayılan etmenler olmuştur. Bütün bu gelişmelerin dışında kalan, ama bunlara ayak uydurmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu, her şeye rağmen bu gerçekleri görmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle de Abdülhamit'in izlemeye çalıştığı politika bu adımdan yanaydı. 20.yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da ve dünyada İngiltere, Rusya ve Fransa gibi dört hakim güç vardı. Bu itibarla hepsi de Osmanlı İmparatorluğu'yla yakından ilgileniyorlardı.

Abdülhamit'in dış politika hedefi, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve menfaatlerini korumak olmuştur. Bunun için de, devletin gücü ile hedefleri arasındaki dengeyi korumanın idraki içindedir. Dolayısıyla da statükocu ve barışçı bir dış politikayı benimsemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri güce dayalı bir politika gütmemesinin imkansız olduğunun farkındadır. Bu bakımdan diplomasiye önem vermiştir. İyi bir diplomasi yürütebilmek için de bilgiye, beceriye, istihbarata ve istiklale ihtiyaç vardır. Bütün bunlara rağmen, Abdülhamit çok yönlü bir siyasi tavır sergilemiştir. Nitekim dış politikada yere, zamana, şartlara ve hedeflerine göre şu politikaları izlemiştir: Denge politikası, tarafsızlık ve bağımsızlık politikası, ihtilâflardan ve dostluklardan yararlanma politikası, barışçı ve tavizci, ama yerine göre tehdit politikası. Bu anlamda Abdülhamit, Rusya olsun diğer Avrupa devletleriyle olsun arasındaki dengelere, anlaşmazlıklara dikkat etmiş ve bu gibi durumlardan istifade etmesini bilmiştir. Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf olduğunun ve kesinlikle barışa ihtiyacı olduğunun farkındadır. Hatta savaş yanlısı politikalar dahi gütmemiştir. Her savaş Osmanlı'nın toprak, prestij, moral, güç ve kuvvet kaybı olduğunu bizzat yaşayarak görmüştür. Bu sebeple de Osmanlı Devleti'ni her türlü maceradan, tehlikeden uzak tutmaya gayret etmiştir. Bunun sonucu, bir devletle dost olurken başka bir devletin düşmanlığını celp etmeye, bağlayıcı ittifaklardan, devletlerarası kamplaşmalardan uzak durmaya çalışmıştır. Her türlü anlaşmazlığın, savaşa gerek duymadan, diplomasi yoluyla halledilmesinden yanadır. Gerek büyük devletlerin, gerekse Balkan devletlerinin aralarında anlaşarak, Osmanlıya karşı tek bir cephe oluşturmamaları için diplomasinin, siyasetin her türlü çaresine başvurmuş ve bunda da başarılı olmuştur.

Abdülhamit, büyük devletlerin iç ve dış politikalarını iyi takip etmiş, günü gününe gelişmelerden haberdar olmuş ve sonuçta iyi değerlendirmeler yaparak kendi dış politika rotasını tayin etmiştir. Abdülhamit, Berlin Kongresi'nden itibaren Rusya'nın İngiltere'ye ve Almanya'ya kırıncı olduğunu fark etmiştir. Çünkü her iki devlet de Ayestafanos Anlaşması'nın hükümlerini kabul etmişler ve kongrede Rusya'yı geri adım atmaya zorlamışlardır. Öyle ki, Rusya Ermenileri ve Bulgarları İngiltere'ye kaptırmıştır. Bunun üzerine Rusya Asya'da sömürgecilik mücadelesine yönelmiş Balkanlardan ve Ortadoğu'dan geçici de olsa elini çekmiş ve statükoyu korumakla yetinmiştir. Rus siyasetindeki bu değişmeyi, Abdülhamit görmüş ve Rusya'nın ana siyasetini unutmadan Çar'la dostluk ilişkilerine girmiş ve böylece Rusya'yı Osmanlıdan uzak tutma siyaseti içinde olmuştur.

Bilindiği gibi, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da *Pan (birlik)* hareketi moda akım haline gelmiş, Rusya'da *Panslavizm (Slav Birliği)* politikasının peşine düşmüştür. Osmanlı devleti de Abdülhamit devrinde, *Panislamizm*, hatta daha sonraları Pantürkizm politikaları ortaya çıkmıştır. Ancak Abdülhamit'in Panislamist politikasının da, temelde Osmanlıyı, Türklüğü, Anadolu'yu-Rumeli'yi koruma amacına yönelik olduğu söylenebilir. Osmanlı Devletinin Akdeniz ülkesi olması ve tarihi süreç içerisinde her devirde stratejik öneme sahip olmasından dolayı Rusya ve diğer büyük Avrupa devletlerinin tehdidi olmasına neden olmuştur. Menfaatlerini korumak isteyen bir Rusya için Türk boğazlarının, Anadolu'nun ve Akdeniz'in önemi tartışılmaz boyuttadır. Rusya, söz konusu bölgeyi ele geçirebilmek için emperyalist bir zihniyet taşıyan şark meselesi siyasetini geliştirmiştir. Balkanlardaki Türk hakimiyetine son vermek, Anadolu'daki Hıristiyan cemaatlerin, özellikle Ermenilerin bağımsızlığını temin etmek, Kuzey Afrika'yı koloni amaçlı işgal etmek, Türk olmayan toplulukları isyana teşvik etmek ve Osmanlı Devletinden koparmaktır.

Rusya, I. Petro'nun vasiyeti olarak yakıştırılan, aslında coğrafi konumundan dolayı, önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek, sonrada Kafkaslara, Türk boğazlarına ve Balkanlara hakim olarak Osmanlı topraklarından Akdeniz'e inme siyasetini takip etmiştir. Ruslar, bu siyasetleri doğrultusunda her fırsatta Osmanlı topraklarını işgal ettiler. Rusların batıdaki ilerleyişi, Kırım Savaşı ile durdurulmuştur. Ancak, doğuda serbest kalan Ruslar

Kafkasya'da Türk ve Müslüman kavimleri hakimiyetleri altına aldılar. Rusya, diplomasi ve basın-yayın yolu ile gayrimüslimlerin Osmanlı idaresinden memnun kalmadıklarını, bu sebeple de isyana meyilli olduklarını ifade ve ispat etmeye çalışmışlardır. Balkanlarda gelişen olaylar ve bu arada Rusya'nın şiddetle körüklediği Panslavizm fikri, bu bölgeyi kaynayan bir kazan haline getirmiştir. Bir taraftan Sırp ve Karadağ isyanları diğer taraftan Bosna-Hersek olayları ve Bulgar meselesi, Osmanlı Devleti'ni oldukça güç durumda bırakmıştır. Milliyetçilik düşüncesi bu dönemde Panslavizm akımından da etkilenerek büyük bir gelişme göstermiştir. Rusya, Avrupa Birliğini yanına çekmek ve yayılımcı Panslavist politikasını Hıristiyanların koruyuculuğu adı altında gösterebilmek için en azından Avrupa'nın sempatisini kazanmak zorunda kalmıştır.

Gerek Doksan Üç savaşı gerekse 1877- 1878 Osmanlı Rus Savaşı 19. yüzyılda Türkiye'nin kaderini belirleyen en önemli savaşlardan biri olmuştur. Bu savaş sonrası II. Abdülhamit'in tespitlerine göre Türk ordusu ve bürokrasisi cesaretini kaybetmiştir. Bu savaşların Avrupa devletleri üzerindeki tesiri Osmanlı topraklarının paylaşılmasının son aşamaya geldiğini kabul etmek olmuştur. Avusturya'nın Bosna-Hersek üzerinden Ege Denizi'ne ulaşmak istemesi, Balkan devletlerinin yayılcı faaliyetlerini artırmaları ve Rusya'nın Doğu Anadolu'yu resmen imtiyaz bölgesi ilan etmesi hep bu yenilginin sonucudur. Ülke içinde ise bir yandan gayrimüslim cemaatlerin ayrılıkçı akımları daha da güçlenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda da Abdülhamit yönetimi ve dış politikasında bir değişikliğe gittiği görülür. Bu savaşların önemli sonuçlarından biriside kitlesel göçler olmuştur. Savaş ortamında Rusların planlı ve bilinçli politikaları sonucu büyük bir dehşete kapılan Türk toplulukları işgal edilen yurtlarındaki gayrimenkullerini terk edip göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu nüfus hareketleri, Osmanlı Devleti'nin dahili ve harici politikalarında köklü bir değişikliğe neden olmuştur. Abdülhamit yönetimi Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapmaksızın bütün bireyleri ile bir bütün olarak yaşatmak istemiştir. Bu politikanın ürünü olmak üzere Osmanlılık düşüncesi etrafında toplanmaya çalışmıştır. Ancak Rusya'nın Panslavist düşünceyle Hıristiyanları sözde zulümden kurtarmak iddiasıyla savaş açması, sefere haçlı damgası vurmaktan kaçınmaması, milyonlarca Türkün katledilmesi ve

Anadolu'ya sığınması temelde Müslüman-Hıristiyan ilişkilerini bozmuştur. Bu mevcut ortamda da Osmanlı düşüncesinden ısrarla bahsetmek gereksizdir. Bu durumda devletin vatandaşlarını bir arada tutacak tek bağ İslamiyet'tir. Abdülhamit yönetimi Osmanlı toprakları sınırlarını elinde tutmaya yönelik politikalar geliştirmiş, Avrupa devletleriyle ittifak kurarak mevcut sınırlarını ve dengeyi korumaya çalışmıştır. Ekonomik olarak zor bir dönem yaşayan Osmanlı imalat sektörü, Rus sınırının kapanması sebebiyle kuzeydeki pazarlarını kaybetmiştir. Rus-Osmanlı savaşı, Osmanlı devletinde bir anlamda yeni bir dönem başlatmıştır.

Bu tarihi gerçeklerden yol alınarak varılacak gerçeğe göre, iki devlet arasındaki ilişkilerin gerçek sebebi ve görünen yüzü savaş zamanında kendisini daha belirgin kılar. Ordular birbirleriyle savaşırken cephele arkasında karşılıklı haklı veya haksız ithamlar ortaya atılmaktadır. Gerek savaş öncesi gerekse savaş sonrası Rusya'da Osmanlıya ve Türklere karşı şiddetli bir kampanya yürütür. Katkov ve Chamyakov gibi Panslavistlerden başka Dostoyevsky gibi tanınmış yazar, Rus halkını Türklere karşı kışkırtmakta birbirleriyle adeta yarış içinde olmuşlardır. Bu görüşler Türklerin Avrupa'dan kovulması, Slav kardeşlerin barbar Türklerin boyunduruğundan kurtarılması, İstanbul'un Ruslar tarafından işgali ve Aya-Sofya'ya haç konması sloganları ile ifade edilir. 1877'de Osmanlıya karşı savaş ilan edilince, Rusya'da, kiliselerde çanlar çalınmış, ayinler düzenlenmiş ve bütün Rusya'da bir Haçlı Seferi havası estirilmeye çalışılmıştır. Bu durum Rus Halk Şarkı satırlarına dahi girmiştir. (пишет пишет Турецкое правительство ---пишет Русскому царю). Sultan Abdülhamit'in Rus Çarına mektup yazarak, "Bütün Rusya'yı ortadan kaldıracığım sonra da Moskova'da taht kuracağım ", diye tehdit etmiş olduğu ve Türklerin Rusya'ya karşı savaşa başladıkları fakat Ruslar tarafından yenilerek, perişan edildikleri anlatılmaktadır. Osmanlı topraklarında ise Rusya'daki faaliyet ve kışkırtmaların onda biri dahi yapılmamıştır. O tarihlerde Rusya'daki intelligentsia ve umumi efkar organları mevcut değildir. Müslüman toplumunda Ruslara karşı düşmanlık hisleri kendini göstermiş camilerde dua edilmektedir. Rusların Edirne kapılarına kadar ilerleyişi, Kars'ın düşüşü, İstanbul'un tehlike ile karşılaşması Müslümanlar arasında büyük bir üzüntü ve endişeye yol açmıştır. Sultan Abdülhamit bütün bunlara rağmen Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu durumu iyi analiz etmiş, ona göre askeri stratejiler

planlamıştır. Rusya'nın nasıl bir tehlike teşkil ettiğini, Rus meselesinin Osmanlı için büyük bir problem olduğunu yakından müşahede etmiştir. Berlin Kongresinin aslında Rusya için büyük bir diplomatik mağlubiyet olmakla beraber, Rusya'nın Osmanlı üzerinde baskı yapmasının devamını önlemeyeceğini önceden fark etmiştir. Rusya ile Osmanlı arasındaki siyasi ilişkiler, her şeyden önce, 19.yüzyıldan itibaren Rusya'nın hızla kuvvetlenmesi ve coğrafi yakınlığından dolayı, tamamıyla zayıf düşen Osmanlı Devleti hesabına genişlemek istemesi ile tespit edilmiştir. Sıcak denizlere çıkmak özleyişi diye adlandırılan bu isteyiş ve siyasetin mahkumu olan Rus devlet adamları, Rus generalleri ve Çarlarının Türkiye'ye karşı takip edecekleri siyaset emperyalizm diye adlandırılan siyasetin kendisi olmuştur. Bu emperyalizm siyaseti Rusya tarafından türlü maskeler altında gizlenmiş ve Rusya'nın haklı bir dava güttüğü ileri sürülmektedir. Gayrimüslimlerin haklarını koruma daha sonraları Ortodoks-Slav kardeşleri Osmanlı boyunduruğundan kurtarma rolünü üstlenen Rus Çarları, gelecekteki emellerini bir takım ideolojik formüllerle örtmek isterlerken, Osmanlı Devleti'ni yıkmakla adeta ilahi bir görevi yerine getirdiklerini beyan etmişlerdir. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti için Rusya tehlike kaynağı olmakla birlikte, II. Abdülhamit Rusya ile iyi siyasi ilişkiler içinde bulunmak gerektiğine inanmıştır. İki devletin aslında birbirine benzeyen birçok tarafı vardır. Her şeyden önce iki devlet de monarşi ile yönetilmektedir. Rus Çarlarının ihtişamı, otokratik idare tarzları ve özellikle III. Aleksander'in despot rejimi, Sultan Abdülhamit'in sempatisini kazanmıştır. İki imparatorlukta birçok dine ve ırka mensup milletler yaşamaktadır. Her iki ülkenin de halk tabakası medeniyet bakımından çok aşağı bir durumda bulunmaktadır. Hem çarlar hem de sultanlar halk kitlelerinin aydınlatılmasını istememektedir. Osmanlı'nın da Rusya'dan kendisini rahat bırakmaktan başka hiçbir arzusu bulunmamaktadır. Rus Çarları da Slav birliğini kurtarmak, boğazları ve İstanbul'u ele geçirme düşüncesinden vazgeçerlerse, Osmanlı ile Rusya arasında iyi komşuluk ilişkileri ve hatta dostluk bile kurulması mümkün olabilecektir. Sultan Abdülhamit'in Rusya'ya yaklaşma siyasetinde bu maddelerin göz önünde tutulduğu bir gerçektir. Diğer yandan Rusya'nın boğazlar meselesindeki tutumu Osmanlı ile Rusya arasında bir anlaşmaya meydan vermeyecek bir durumda olduğu Osmanlı yönetimi tarafından da vurgulanmaktadır. Bu durum Sultan Abdülhamit tarafından bütün gerçekliğiyle

bilinse de akıllıca bir politika izlemek gerekmektedir. Diğer taraftan, Sultan Abdülhamit İngiltere'ye karşı da akıllıca strateji izlemiş, 1877-78 yılındaki sıkıntılı anlarda İngiltere'nin takip etmiş olduğu güvenilir olmayan siyaset II. Abdülhamit için alınması gereken önemli bir ders olmuştur.

Rusya tarafından olayların gidişatına bakılacak olursa, 1789 Fransız ihtilali'yle başlayan dünyadaki milliyetçilik hareketleri, Slav halkları üzerinde de etkili olmaya başlamıştır. ¹ Rusya dışındaki bilhassa Doğu Avrupa'daki Slav halkları arasında bir dil ve kültür hareketi olarak başlayan Panславизм², Avusturya'daki 1848 İhtilali ve Kırım Savaşı'nın etkisiyle siyasi bir hareket olmaya ve Avrupa Slavları ile Rusya arasında bir Slav birliği kurulmasına neden olur.³ Kırım Savaşı'nda bütün Avrupa'nın, Rusya'ya karşı birleşmesi ve savaşın sonunda Rusya'nın ağır bir yenilgi alması Panславизм hareketini hızlandırmıştır. Zamanla Rusya'da, Avrupa aleyhtarlığı ve Türk düşmanlığı moda haline gelmiştir. 1870'lerden itibaren Rusya, Balkanlardaki Slav halklarını korumak ve onları Osmanlı idaresine karşı ayaklandırıp özgürleştirmek için harekete geçer. I. Petro'dan beri açık ve sıcak denizlere inmenin hayalini kuran Rusya'nın⁴ asıl hedefi, Balkanlardaki Slav halkları siyasi, askeri, ekonomik olarak destekleyip Osmanlı Devletine karşı

¹ Slav halkları, Doğu Slavları (Ruslar, Ukraynalılar, Belaruslar), Batı Slavları (Polonyalılar, Çekler,Slovaklar, Doğu Almanya Slavları) ve Güney Slavları (Bulgarlar, Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonyalılar) olmak üzere üç gruba ayrılırlar.

² *Pанславизм*, ilk olarak Alman dilbilimci, tarihçi ve mütefekkirlerin hazırladıkları çalışmalardan oluşur. *Pанславизм* sözü ise ilk defa 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılmıştır. Herkel, edebi, ilmi *Pанславизм* ile bütün Slav kavimlerinin kültürel alanda karşılıklı alış verişini, siyasi alanda ise bütün Slav kavimlerinin kültürel alanda karşılıklı alış verişini, siyasi alanda ise bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet halinde birleşmelerini hedefler. Bu suretle siyasi bir *Slav Birliği* yaratmak düşüncesi ilk olarak bir Slovak, yani Slavların batı kısmına ait ve Katolik mezhebine mensup, Avusturya tebaasından biri tarafından şekillendirilmiştir.

³ Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, syf.489-500.

⁴ Rusya'nın *açık ve sıcak denizlere inmesini* ilk defa Rus dış politikasının temel amacı haline getiren I.Petro'dur. Rusya'nın batılılaşmasının öncüsü olan I.Petro, Osmanlı Devleti içindeki Ortodoks Rumlar ve Slav halklarla ilgilenerek Ponortodoks bir politikayı hayata geçirir. I. Petro'dan sonra Rusya'nın denizlere açılması ve Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi politikasının en önemli takipçisi II.Katarina'dır, 1768 yılında Türkiye'ye karşı açtığı savaşla Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden koparmakla kalmamış, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)'na koydurduğu iki madde ile resmen Ortodoksların hamiliği iddiasında bulunmuştur. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki plitik baskısı ve hareket tarzı, II. Katarina'dan sonra da Rus devlet adamlarının temel dayanak noktası olmuştur. 19.yüzyıldaki bütün Türk-Rus çatışmalarının temeli, Rusya'nın sıcak denizlere inme hevesi ve yayılmacı plitikasından kaynaklanmaktadır.

ayaklandırarak müstakil devletler kurmalarını temin etmek, Kudüs üzerinde Ortodokslara imtiyazlar verilmesini sağlamak, Boğazların kontrolünü ele geçirmek ve Türkleri Avrupa'dan çıkarıp İstanbul'a yerleşmektir. ⁵Diğer kaynaklara bakıldığında da, Osmanlı Pan-İslamizmi'ni etkilediği söylenen Pan-Cermenizm, Pan-Slavizm, Pan-İtalyanizm ve benzeri Pan hareketleri; birbirlerinin din, milliyet, kültür, bazen de coğrafi yakınlık gibi unsurlarla bağlı grupların dayanışmasını kuvvetlendirmeyi hedef alan siyasi ve kültürel hareketler olarak tanımlanmaktadır. 19.yüzyıla kadar Pan hareketleri, bu milliyetin siyasi ekonomik ve kültürel üstünlüğü ilkesi üzerine bina edilmiş, tatbikatta ise din, milliyet ve kıta birliği özellikleri, bilhassa belirgin bir durum arz etmiştir.⁶

Panislamizm Rusya'da ilk olarak entelektüeller arasında kendini göstermiştir. 1857'de Rusya'da *Slav Yardım Cemiyeti* kurulmuştur. Bu cemiyet Güney Slavlarının kiliselerine, Rusya'da toplanan parayla yardımda bulunacaktır. Güney Slavlarının kiliselerine ve okullarına, ayın malzemeleri ve kitap yollanacaktır. Rusya'ya eğitim maksadıyla gelen Slav gençlerine her türlü yardım yapılacaktır. Bu cemiyet, Rusya'da Slav severlik ve Rus milliyetçiliğinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Rus panslavistlerinden Pogodin, cemiyetin başkanı olmuştur. Önce Petersburg sonra da Kiev ve Odessa'da şubeleri açılmıştır. Bu merkezlerden, Bulgar, Sırp, Bosna-Hersek ve Karadağ isyancılarına yardım yağmaya başlamıştır.

1856-1866 zaman diliminde, Slavların kültürel birliği üzerinde duran Rusya'daki Panslavizm, Avusturya'nın Prusya'ya yenilmesi sonucu Alman Birliği'nin temellerinin atılması üzerine, sayısal bir karakter kazanmaya başlamıştır. 1870'li yıllarda Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması, siyasal Panslavizm'i büsbütün kamçulamıştır. Moskova'da açılan Rus Etnografya Sergisi, bir nevi Slav Kongresi'ne dönüşmüş, kongreye 80 civarında delege katılmış, konuşmacılar Rusya'yı Slavları Türkler ve Cermenler'in boyunduruğundan kurtaran bir ülke olarak gördüklerini belirtmişler, onun liderliğinde Slav Birliği'nin kurulmasını istemişlerdir. Bu sırada, Rusya'da Nikolas Yakolevich Danilevsky ve General Rastislav Fadayev, siyasal Panslavizm uğrunda en ateşli fikirlerini yazılara dökmüşlerdir. Bunlar Osmanlı

---

⁶ Metin Hülagü, *Pan-İslamizm Osmanlı'nın Son Umudu*, Çağlayan Mat., İzmir, 2006.

İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, Rusya'nın himayesinde bir Panslavist devlet kurulmasını istemişlerdir. Danilevsky, fikirlerini 1869'da yayınladığı *Rusya ve Avrupa* adlı kitabında açıklamıştır. Panslavizm'in İncili sayılan bu kitaba göre, Rusya'nın liderliğinde kurulması istenilen *Federatif Panslavist Devlet'e* şu ilkelerin dahil olması istenmekteydi: Rusya İmparatorluğu, Sırp-Hırvat, Sloven, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Macaristan krallıkları ve İstanbul. İstanbul, bu büyük devletin başkenti olacaktır. Çünkü bu şehir sadece ticari ve stratejik önemde bir liman değil, ikinci Roma'ya başkentlik yapması ve Doğu Hıristiyanlarına merkezlik etmesi sebebiyle, Slavları birleştirici bir özelliğe sahip tek şehir olmuştur. Sorun olacak tek unsur, İngiltere ve Fransa buna müsaade edecek mi sorusuydu? 1877 yılına gelindiğinde panslavistlerin sloganı, "İstanbul bizim olacak " olmuştur. Danilevsky'e göre, Batı buna rıza göstermeyecek, onunla mutlaka savaacaktır. İstanbul, panslavistler'in hayalinde *kutsal şehir* olarak değerlendiriliyor, ele geçirilmesi elzem görülüyordu. Rus devlet adamlarında kendilerini siyasal Panslavizm 'in ideallerine tamamen kaptırmışlardı. Bunların başında Çar II. Aleksander ve Başbakan Gorkakof, Rusya'nın İstanbul sefiri General İgnatiyev geliyordu. Bu devirde Panslavizm, küçük kardeşleri Slavları kutsal Rusya'nın misyonu etrafında Müslümanların zulmünden kurtarma devrine girmişti. Panslavizm, Rusya'da dışa karşı bu politikayı takip ederken içte Rus olmayan milletleri Ruslaştırma faaliyetine başladı. Politik, ekonomik ve kültürel baskılar, soykırımlarla Rusya 19.yüzyılın son çeyreğinde bir zindan ülke görünümüne bürünmüştür.

Panslavizm'i resmi politikası ile bütünleştiren Rusya hükümeti Osmanlı başkentine sefir olarak, 1864'de tam anlamıyla bir panslavist General İgnatiyev'i atamıştır. İgnatiyev'in başlıca görevi, Panslavizm'in Türkiye planını gerçekleştirmektir. Bu planın esasını, Slavların Türk idaresinden çıkarılması ve İstanbul'a Boğazların Rusya'ya sıkı sıkıya bağlanması teşkil ediyordu. Bunun çözümü, er yada geç Rusya'nın silaha sarılması ile olacaktır. Panslavist plan çerçevesinde Balkanlarda çıkarılacak isyanlarla, Osmanlı Devleti zayıf düşürülüp, askeri varlığı sarsılacak, Avrupa devletlerinin müşterek müdahalesi Osmanlı Devleti üzerine çekilecek, bu devlet çıkması için çalışılan bir Türk-Rus savaşı arifesinde Rusya'nın kesin zaferini temin için Avrupa'dan tecrit edilecekti. Bu planı yürürlüğe koymaya bir başlangıç olarak ilk isyan Hersek'te başlatıldı.

Rusya, isyanları sürekli kıskırtma ve yayma, ardından da büyük devletlerin müşterek müdahalelerini davet edecek sürekli ve gittikçe ağırlaşan şartlar altında ıslahat isteme faaliyetleriyle Türkiye'yi Avrupa'dan tecrit etmeyi kendisine taktik hedef seçmişti. Rusya'nın panslavist planını gerçekleştirmek ve Paris Antlaşmasını tümüyle bozmak uğrunda tek çekindiği devlet İngiltere kalmıştı. Onu da tecrit oyunu yine İstanbul'da General İğantiyev tarafından oynandı. Bütün bu olup bitenlere rağmen yinede 1877-78 Türk-Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması, Rusya'yı hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu antlaşmadan sonra Rusya'nın yeni Türkiye politikasının odak noktasını boğazlar meselesi oluşturduğu için, Ortadoğu'da yayılmacı yolu, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri tarafından tıkandığından dolayı bu seferde gözünü yeniden Orta Asya ve Uzakdoğu'da yayılmacılığa çevirdi. Bu durum, Rusya'dan gelecek tehlikeler sebebiyle korkusunu hiçbir zaman kaybetmeyen II. Abdülhamit'e rahat bir nefes aldırttı. II. Abdülhamit, iktidarda kaldığı sürece, Rusya ile bir mesele çıkartmamak, onunla savaşa girmemek için azami dikkati göstermiştir. II. Abdülhamit, çıkacak bir Türk-Rus savaşında, Türkiye'nin zaferine güvenemiyordu. Bunun için Rusya'ya karşı barışçı bir politika izlemiştir. İki ülke arasındaki ihtilafları diplomatik yollardan çözmeye, Rusya ile dost ve mümkünse ittifak yapmaya çalışmıştır. Sultan'ın başkatiplerinden Tahsin Paşa, onun Rusya politikası hakkında hatıralarında şunları yazar: "Sultan Abdülhamit'in siyasi hariciyede mesleği şu idi: Rusya'yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya'ya istinat etmek, Avusturya'nın gözünün Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlere mümkün mertebe hoş geçinmek, Balkanları birbirine karıştırıp, Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlılar arasında nifak ve ihtilaf yaratmak. Sultan Abdülhamit, Rusların zaman zaman başımıza getirmiş oldukları felaketleri hatırdan çıkaramaz, onun en yakınımızda gayet büyük ve korkunç bir düşman olduğunu sık sık söylerdi. Sultan Abdülhamit'in Rusya'ya karşı İngiltere'den muavenet beklenemeyeceği hakkındaki kanaati sarsılmaz bir durumdaydı. Vaktiyle Ruslar, Devleti Aliye'ye karşı gayri kabil-i kabul bir takım metalip serdiyle hudutlarımızda toplama askeriye yaptıkları zaman Tersane Konferansında hazır bulunan İngiliz delegesi Lord Salisbury, İngiltere'nin Türkiye'ye muavenette bulunmayacağını söylemiştir. Bundan dolayıdır ki Rusya'ya karşı idare-i maslahat siyaseti takip

etmiştir. Rus Çarı, Karadeniz sahilindeki sayfiyesi olan Yatla Sarayına geldikçe Fuat Paşa, Turhan Paşa gibi zevatla beyanı hoşamediye göndererek münasebeti dostane yi teyide çalışırdı. ”⁷ II. Abdülhamit’in yakın adamalarından olan Arminus Vambery’e göre, de Sultan Rusya’dan çekindiği kadar hiçbir devletten çekinmezdi: “Dayak yediği sopadan korkan her çocuk gibi Padişah da Rusya’dan çekinmekte ve İmparatorluğunu tehdit eden her tehlikenin bu ülkeden kaynaklandığına inanmaktadır.”⁸ Sultan Rusya’yı kendisine karşı dışarıdan hiçbir yardım ümidi olmadığı halde bu ülkeyi hançerini gırtlığına dayamış bir adam gibi görüyordu. II. Abdülhamit, 1889 ‘da Vambery’e şunları söylemiştir: “Ben Rusya’nın değil Karadeniz’deki savaş filosunun kaynaklarının bile kuvvet sayılarını bilirim. Ben bütün hayatımı bu memleketin selamet ve güvenliğine adadım. Eğer Rusya’nın Boğaz içine bir çıkartma yapması gibi önemli gelişmeler karşısında gereken dikkati veremezsem, bu mevkiiyi işgal etmeyeyim daha iyi.”⁹ Sultan II. Abdülhamit, 1902 tarihli bir muhtırasında Rusya’nın *Şark Siyaseti* hakkında şunları yazmıştır: “Rusya’nın Şark için çizdiği hemen hemen yüz senelik mazisi olan program, 19 Nisan 1812’de Çar I. Aleksander tarafından hazırlanan gizli talimatların arkasında bulunmuştur. Çar, bu yazısında siyaset adamlarına, memurlarına şu talimatı vermiştir: Balkanlarda Rus sevgisini aşlamak, Sırbistan, Bosna, Hersek, Dalmaçya ve Karadağ’da Sırp-Slav Krallığı’nın kurulması için halkı mücadeleye teşvik etmek. Balkan milletleri, Türkiye ve Avusturya ile olan mücadelelerinden Rusya’ya lüzumlu olacaklarından, onları Rusya’nın müttefiki haline getirmektir. İtiraf etmek lazımdır ki, Rusya siyaset adamları, bu talimatı bu güne kadar fevkalade bir çalışmayla ve sebatla yerine getirmeye çalışmışlardır. Avusturya dahi huzursuzluğundan dolayı her zaman Rusya’ya yumuşak davranmaya mecbur olmuştur.”¹⁰

Sultan II. Abdülhamit, İngiltere’nin Osmanlı Devletinin başına gaile olarak açtığı Mısır, Ermeni, Girit ve Basra Körfezi meseleleri sonucu da Rusya’ya yaklaşmayı politikasına uygun bulmuştur. Vambery’e şunları

⁷ Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, M.A. Halit K.hanesi, İstanbul, 1933, syf. 62.

⁸ Mim Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Arminus Vambery’nin Gizli Raporlarında II. Abdülhad ve Dönemi*, Üçdal Neş., İstanbul, 1983, syf.60.

⁹ A.g.e. syf.37.

¹⁰ Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Haraket Yay., İstanbul, 1974, syf. 140.

belirtmiştir: “Bu durumda “İngiltere ile ilişkilerimiz her geçen gün bozulacaktı. Pederimin döneminden beri dostum saydığım her gücün beni feda ettiğini görünce, çevreme bakıp başka bir dost aramaya, yaklaşan tehlikeler karşısında kendimi emniyete almaya mecburdum. İşte, bu nedendir ki, herkesin sandığı gibi müttefik olarak değil de iyi niyetine bağlı olduğum bir komşu olarak addettiğim Rusya’ya yaklaşmak zorunda kaldım. Zorluklar, beni milletimin ve dindaşlarımın en amansız düşmanlarına yaklaştırmıştır. Bunun değişmesini, herkesten çok benim istediğime emin olmanızı isterim.”¹¹ Hele, 1900’lü yıllara doğru İngiltere’nin Sultan’a düşmanlığını büsbütün göstermesi, onun Rusya safına iyice itmişti. “İşte, bu yüzden Rusya tüm Avrupa devletleri arasında en fazla okşanmakta ve kullanılmaktadır. Rusya Sefiri Mösyö Nelidov’a diğer meslektaşlarına oranla daha fazla rağbet edilmektedir.”¹² Bu sırada II. Abdülhamit, Rusya ve İngiltere’den korkusu sebebiyle Almanya’ya daha fazla meyletmeye başlamıştır. İngiliz ve Rus tehlikesini onunla dengeleyebilmek istemiştir. Bunu kurnazca yapmış, diğer devletleri darıltmak istememiş, dışa karşı denge politikası uygulamaya çalışmıştır. Kendi ifadelerinden okuyalım: “...Ben Alman politikasına çok ehemmiyet vermekle beraber, öteki büyük devletleri de gözden çıkarmaktan ve gücendirmekten daima sakındım. Politikamı daima terazi ile tarttım. İmparatorla (Alman İmparatoru II. Wilhelm)şahsi dostlukta devamla beraber, Rusya İmparatoruna da fırsat düştükçe dostluk gösterdim. Coğrafi durumumuz bunu icap ettiriyordu.”¹³

II. Abdülhamit, Rusya ile dost geçinmek uğruna, Rus Çarı’ndan kendisine gelen istekleri yerine getirmekten çoğu zaman kaçınmıştır. 1898 Türk-Yunan Savaşında, Yunanlıların mağlup olması ve Türk ordusunun Atina’ya doğru ilerlemesi sebebiyle, Yunanistan korkmuş, Rus Grandüşeslerinden Yunan Kraliçesi Olga Çar’dan yardım istemiştir. II. Nikolay 1898’de II. Abdülhamit’e çektiği telgrafta, ona olan dostluğundan bahisle, Türk ordusunun zaferini tebrik ediyor, daha büyük karışıklıklara sebep olmamak için Sultan’dan askeri hareketin durdurulmasını istiyor, bu isteği yerine getiriliyordu.¹⁴ Sonra Rusya, 1905 Rus-Japon Savaşı sebebiyle Karadeniz’den Akdeniz’e savaş gemilerini geçirmeyi Sultan’dan istemiştir. Boğazların bütün

¹¹ Mim Kemal Öke, *Vambery Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 1985, syf. 98.

¹² A.g.e., syf.98.

¹³ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1960, syf. 49.

¹⁴ Sir Smith Bartlet, *Tesalya Merekesinde*, İkdam Mat., İstanbul, 1315, syf. 53-54.

devletlerin savaş gemilerine kapalılığı prensibine rağmen II. Abdülhamit, Rusya'yı kırmak istememiş, Rus savaş gemileri, boğazlardan ticaret gemisi süsü verilerek geçirilmişti. II. Abdülhamit'in Bağdat Demiryolu sebebiyle Rusya lehine olan tavırlarını da ileriki yıllarında tarih sayfalarında görmekteyiz.

Panslavizm ilk ve ciddi olarak 1875 yılında Hersek'teki Slav halkları arasında etkili olur. Osmanlı merkezi yönetiminin zayıflaması ve toprak ağalarının suitistimalleri neticesinde¹⁵ vergi vermek istemeyen Slav köylüler önce toprak sahibi olan Müslümanlarla çarpışır ve çeşitli bölgelerde isyanlar çıkarırlar. Slav ittihat cemiyetleri tarafından himaye edilen bazı eşkıyanın, dağlara çıkıp haydutluk yapması ve Müslüman ahaliyi zulüm ve işkencelere maruz bırakması üzerine Osmanlı Devleti çıkan ayaklanmaları bastırır. İsyancıların Avusturya ve Rusya'nın himayesine sığınıp Hıristiyan oldukları için Osmanlı Devleti'nin zulmüne maruz kaldıklarını söylemeleri Bosna-Hersek ayaklanmalarını artık bir iç mesele olmaktan çıkarıp bir Avrupa meselesi haline getirir. Hersek ayaklanmasında daha önce Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan bazı halklara imtiyazlar verilmesinin ve Rusya'nın da etkisi olmuş, ilgili devletler isyancıları desteklemiş ve silahlandırmıştır.

Bulgar ayaklanmasında daha önce bahsedildiği üzere Rus parmağı vardır. 19.yüzyıl ortalarında Rusya, Bulgar gençlerini Moskova, Petersburg ve Odessa gibi büyük şehirlere götürüp Panslavist düşüncelerle yetiştirdikten sonra onları Slav cemiyetlerine kaydeder ve Bulgaristan'da devlet adamı ve öğretmen olarak kullanır. Bulgar halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtan, bu insanları ayaklanmalarda militan, savaşlar arasında da casus olarak görmek mümkündür. Avrupa devletlerinin dikkatini çekip Bulgar bağımsızlığını elde etmeye matuf teşebbüs edilen Bulgaristan ayaklanması da Rusya'nın etkisiyle Slav İttihat cemiyetleri ve Bulgar komiteleri tarafından başlatılmıştır. Bulgaristan ayaklanmasının hazırlanmasında Filibe'deki Rus konsolosu Nayden Gerov ve İstanbul'daki Rus elçisinin büyük rolü olmuştur.¹⁶ Ayaklanma kısa sürede bastırılmasına karşın sonuçları uzun süre Avrupa ve Rus kamu oyununu meşgul eder. Yaklaşık 3000 Bulgar'ın ve 500 Türk'ün öldüğü bu isyanlar sırasında batılı bazı kaynakların, ölen Bulgarların sayısını yüksek göstermeleri ve

¹⁵ Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyân: Osmanlı-İngiliz rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe yay., Baskı I., İstanbul, 2005, syf. 43.

¹⁶ Mithat Aydın, a.g.e., syf. 148.

Bulgarların Hıristiyan oldukları için öldürdüklerini iddia etmeleri art niyetli bir yaklaşımdır.

Bulgar ayaklanmasının bastırılmasını müteakip Rusya'da Panславist heyecan yükselir. Gazetelerde Türkler aleyhine pek çok yazılar çıkar. Bütün bu hareketlerin neticesinde Rusya'dan silah ve para yardımı alan Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş açar. Rusya'da Türklere karşı savaşmak için Slav Yardım Cemiyetlerinin organizasyonu ile gönüllü askerler için kayıt merkezleri kurulur. Panславist Katkov'un çıkardığı Moskova gazetesi'nin (Московская Газета) propagandalarıyla Sırlar için konserler, toplantılar ve ziyafetler tertip edilir, bağışlar toplanır, kiliselerde papazlar halkı Slav kardeşlerine yardıma teşvik için vaazlar verir. Rusya, Türkistan da birçok askeri zaferler kazanmış General Çernyayev'i Sırp kuvvetlerinin başkumandanlığına getirir ve pek çok üst düzey Rus subaylarını da Balkanlara gönderir.

19. yüzyıl, Rus tarihi için kültür, sanat ve edebiyat hareketlerinin gelişmesiyle birlikte¹⁷ modernleşme ve batılılaşma yerini Panславizme bıraktığı bir yüzyıl olmuştur. Yayımcı Katkov, şair Aleksey Khamyakov, Danilevsky ve Dostoyevsky gibi pek çok Rus aydını ve yazarı Panславizm'in etkisiyle Türk düşmanlığı yaparken sadece Tolstoy, Turgenyev ve Granovsky kendilerini bu akıma kaptırmazlar. Dostoyevsky'yi çağdaşları Turgenyev ve Tolstoy'dan ayıran en önemli unsur Slav milliyetçiliği ve Hıristiyanlık sevgisi olmuştur. Pek çok batılı araştırmacı tarafından Dostoyevsky, Slav ruhunu en betimleyen Rus yazar olarak görülür.¹⁸ Turgenyev, liberal baticı ve Avrupa hayranı bir yazar olarak tanınmıştır ve o yıllarda Rusya'da başlayan Panславizm hareketine katılmadığı için milliyetçi Rus aydınları tarafından ağır bir dille eleştirilir. Tolstoy ise Türklere ve Müslümanlara özellikle de İslamiyet'e olan ilgisiyle dikkati çeker.¹⁹

---

¹⁷ Edebiyatta Tolstoy, Dostoyevsky ve Turgenyev, müzikte Çaykovsky, Glinka, Mussorgsky, Rimsky Korsakov, resimde ise Repin ve Ayvazovsky dönemin en önemli isimleri arasında yer almıştır. Lionel and John Keep, *The Making of Modern Russia*, Penguin Books, Third Edition, England, 1977, p. 157.

¹⁸ Pyotr A. Kropotkin, Sunja Altinel, (Çev.) "Dostoyevsky", *Dostoyevsky Hayatı, Eserleri Üzerine Makaleler ve Aforizmalar*, Orhan Düz (Yay. Haz.), Kaknüs yay., Basım I., İstanbul, 2001, syf. 281.

¹⁹ Tolstoy, Kafkasya'da askeri okulda eğitim alırken, buradaki Müslüman halkların yaşamından çok etkilenmiştir. 1852'de yazdığı *Hacı Murat* ve daha sonra yazdığı *Kazaklar* romanında Kafkasya'daki halkların yaşamını anlatır. 1854 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında devam eden Kırım Savaşına katılır. Türkleri yakından tanıma fırsatı bulur. *Anna Karanina*'da

Anna Karanina romanında Karadağ ve Sırbistan'a giden Rus g n l lerini sadece *serseri güruhu* olarak tavsif etmekle kalmaz, Slav meselesinin belirli menfaatler peşinde koşan mahdut mahfiller tarafından yaratıldığını ve Rus gazetelerinde çıkan yazıların da mübalağalı olduğunu dile getirir.²⁰

Dostoyevsky, 1870'lerden sonra Rus basınında Rus nasyonalizmin ve Türk düşmanlığının en kuvvetli savunucusu olmuştur. Dostoyevsky'nin milliyetçiliğinde ve Türk düşmanlığında ailesinin, beslendiği sosyo-kültürel ortamın ve devrin politik şartlarının büyük etkisi vardır. Dostoyevsky'nin büyük dedelerinden Stefan Dostoyevsky Türk hapishanelerinde bir müddet kaldıktan sonra 1624 yılında hapishaneden kaçırmıştır. Yazarın askeri doktor babası 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşına katılarak yaralıları tedavi etmiştir. Dostoyevsky'nin Petersburg'daki Askeri Mühendislik okuması ki bu okul genellikle milliyetçi Rus aydınları yetiştirmektedir ve kuvvetli bir Rus milliyetçisi ve Türk düşmanı olan şair Pushkin hayranlığı da onun Panslavist yanını besleyen kaynaklardır.  nk  milliyetçi Panslavist bir şair olan Pushkin, sadece Rus milliyetçiliğın uyanmasına katkıda bulunmakla kalmamış aynı zamanda Balkanlarda Slav ırkından bir Bulgar milleti olduğunu ve Bulgarların Türklerin elinden kurtarılması gerektiğini belirtmiştir.

Dostoyevsky'nin Türk düşmanlığını besleyen kaynaklardan biri, belki de en önemlisi devrin sosyal ve politik durumudur. Daha önce  ara karşı olduğu için Sibirya'ya sürülen ve hayatı boyunca Hristiyanlık teolojisini sorgulayan Dostoyevsky'nin, 1870'lerden sonra  ar taraftarı, ateşli bir Panslavist ve Ortodoks inancının müdafii olarak karşımıza çıkması devrin konjoktürel ortamıyla ilgilidir.  nk  1870'ler, temelleri daha önce atılan Panslavist

---

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne açtığı Kırım Savaşını eleştirdiği için Türk dostu olarak görülür. İslamiyete ilgi duyan hatta Müslüman olduğu söylenen Tolstoy, Abd l El-Sühreverdi'nin Hindistan'da *basılmış Hz. Muhammed'in Hadisleri* adlı eserini okumuş ve bu kitaptan derlediği bazı hadisleri önce Muhammed'in Kuran'a Girmemiş Hadisleri adıyla 1908 yılında Rusya'nın Postrednik yayınevinde bastırmış, daha sonra kitabın ismi, metodolojik yanlışlıktan dolayı *Hz. Muhammed* olarak değıştirilmiştir. Tolstoy, Haz. Muhammed, Karakutu yay., Telman Hurşidoğlu Aliyev ve Vakıf Tehmezoğlu Halilov (Azerice  ev.) arif arslan (Türkçe  ev.) Baskı 5, İstanbul, 2005, syf. 18-21.

²⁰ Tolstoy, Slavcılık peşinde koşanların ekserisinin hayatta muvaffak olamayanlar, ordusu olmayan başkumandanlar, nezareti olmayan nazırlar, mecmuası olmayan yazarlar, hiç taraftarı olmayan parti liderleri, mağdurlar, k sk nler ve başıbozuklar olduğunu söyler. Anna Karanian'nın baş erkek kahramanı Vronsky de içtimai mevkii sarsılıp hayattaki bütün fonksiyonun kaybettikten sonra gönüllü olarak Sırbistan'a gitmeye karar verir.

hareketin gelişmeye başladığı yıllardır. Rusya'da gelişen ve zamanla tüm Balkanlar, Avrasya, Kafkasya ve Orta Asya'ya yayılan Panslavist hareketler Dostoyevsky'nin Slavcılığını da besleyen önemli bir etkidir.

Türk ve İslam karşıtlığı Dostoyevsky'nin hayatının son yıllarında kaleme aldığı *Karamazov Kardeşler*²¹ romanında ve *Bir Yazarın Günlüğü* adlı eserinde karşımıza çıkar. Bu her iki romanda Tanrının varlığının ve Hıristiyan teolojisinin tartışıldığı ve Panslavizm'in kuvvetli bir şekilde işlendiği bir romandır. Roman, 19.yüzyılda Rus toplumunu yakından etkileyen Osmanlı-Rus savaşlarının tesirleri hemen göze çarpar. Dostoyevsky, romanda birkaç kez manastırlarda dedelerin olmaması, Rusya'nın geçirdiği felaketlere, Tatar istilalarına, iç karışıklıklara ve İstanbul'un fethinden sonra Doğuyla irtibatın kesilmesine bağlanır. İstanbul'u Ortodoksluğun merkezi olarak gösterir ve dünyanın en büyük patriğinin burada oturduğunu belirtir.²²

Bir yazarın Günlüğü adlı eseri, Dostoyevsky'nin döneminin sosyal, siyasi ve güncel sorunlarına ışık tutan günlükleridir. Bu eserde batılılaşma sorunu, Rus aydınının eleştirisi, Panslavizm, Şark meselesi, Türkler ve İslamiyet gibi birçok konu işlenir. Panslavcı heyecanın ve savaşın taraftarı duyguların havası içinde kaleme alınan *Bir Yazarın Günlüğü*'nde, Dostoyevsky'nin aşırı derecede Türk ve İslam düşmanı olduğu ve Rus halkını Türkler aleyhine kışkırttığı görülür. Dostoyevsky, Türkleri sevip onlara hak veren ve olaylara daha rasyonel ve hümanist bakan Rus aydınlarını amansızca eleştirir.²³ Onun eleştiri odaklarından Tolstoy ve Levin'in yanı sıra siyasi Panslavizm'in ideologlarından biri olan Nikolay Yakovlevich Danilevsky de nasibini alır.²⁴ Danilevsky, Osmanlı ve Avusturya İmparatorlukları yıkıldıktan sonra Rusya'nın himayesinde başkenti İstanbul'un geçici bir süre yine Türk egemenliğinde kalması gerektiğini söyler.

²¹ Acar Burak Bengi, *Karamazov Kardeşler* romanının Türkiye'de pek çok yayınevi tarafından basıldığını fakat bunların birçoğunun sansürlü ve yanlış tercüme olduğunu söyler. Dostoyevsky'nin eserlerindeki Türkler ve İslamiyetle ilgili bölümler bazen mütercimler bazen de yayınevleri tarafından sansüre uğratılmıştır. Acar Burak Bengi, *Türkçe Güvenilmemesi Gereken Bir Dildir*, 01.12.2005, www.medyatava.net

²² Ergin Altay (Çev.), *Karamazov Kardeşler*, İletişim yay., 11. Baskı, İstanbul, 2007.

²³ Dostoyevsky, *Türk Aşıkları* başlıklı yazısında Türkleri seven ve İslamiyeti öven pek çok Rus ilim adamı, profesör ve öğretmeni eleştirir ve bunların Rus halkından ve inancından uzak kişiler olarak kabul eder. F. M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, syf. 851-853.

²⁴ *Petersburg Slav Yardım Cemiyeti*'nin üyesi olan Danilevsky'nin Rusya ve Avrupa adlı eseri Panslavizm'in ve rus milliyetçiliğinin İncil'i olarak kabul edilir.

Dostoyevsky, Danilevsky'nin bu düşüncelerine karşı çıkar ve İstanbul'un yönetiminin mutlaka Rusya'ya ait olması gerektiğini savunur.

Danilevsky, İstanbul'un zamanla bütün doğu halklarının ortak kenti olması gerektiği sonucuna varıyor. Bu topluluklar Ruslarla birlikte İstanbul'a eşit hak temeline dayanarak sahip olacaklarmış. Böyle bir yaklaşım bence şaşırtıcı Ruslar ve Slavlar arasında nasıl bir eşitlik söz konusu olabilir? Aralarında eşitliği kim kılacak peki? Rusya'yı onlarla her bakımdan eşit tutamayacağımıza göre, İstanbul'a sahip olmaya nasıl olur da onlarla eşitlik temeline dayalı katılabilir? İstanbul bizim olmalıdır, evet, İstanbul Ruslar tarafından fethedilecektir, Türklerden bize sonsuza dek geçecektir. Kısacası, sadece bize ait olmamıştır, sahip olduktan sonra biz bu kente Slavları ve sonra kimi istiyorsak onları sokacağız, ayrıca geniş temeller üzerinde, ama bu kent Slavlarla beraber federatif bir sahiplenme olmayacaktır... İstanbul'a, Boğazlara ve körfezlere sadece Rusya sahip olacaktır. İstanbul'da bir ordu ve filo bulundurulacak, kaleler, tabyalar inşa edilecektir... Rusya İstanbul'u şimdi ele geçirecekse, bunun tek nedeni kendisi için saptadığı bir amaç ve görev olmasıdır; Slavlardan başka kendisine çizdiği yolda Rusya için bir diğer yaşamsal ve geniş kapsamlı sorun, Doğu sorunudur ve bu sorunun çözümü İstanbul'dan geçmektedir... Özetle İstanbul Slav Birliğini engelleyen ve Slavların sağlıklı bir yaşama geçme sürecini durduran tüm Slav ve Doğu dünyasındaki sürtüşmelere dur diyecek bir işlevi yerine getirecektir. Bu durumda tek çıkış yolu Rusya'nın İstanbul'u sadece kendisi için, kendi hesabına ele geçirmesidir... İstanbul Doğu'nun merkezidir, aynı zamanda da dinsel merkezidir ve başında Rusya vardır. Rusya'ya özellikle gereklidir, hatta faydalıdır, kendisinin ve tüm Avrupa'nın kaderinin değişmesine bağlı olarak, kısa süre için, Petersburg'u unutmak ve Doğu halklarının özgürlüklerinin adeta bekçisi, güvencesi olacaktır. Yüzyıllarca süren Müslüman egemenliği bu topluluklar için birleştirici değil, zulmeden güç olmuştur ve bu topluluklar onun yönetimi altında kımıldamaya bile cesaret edememişlerdir, yani insan gibi yaşayamamışlardır. ..Rusya'nın bu savaşta kesin sonuca ulaşacak güçte olduğuna Danilevsky inanmayabilir...İstanbul'u işgal etmek için bu savaş kadar

*uygun bir an hiçbir zaman olmamıştır; hele hele Avrupa'nın şimdiki yada yakın gelecekteki politik konumu dikkate alındığında gerçekten iyi bir fırsattır.*²⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın da tesiriyle Dostoyevsky, İsa'nın düşmanlarıyla savaşmayı kutsal bir görev olarak görür ve İstanbul'u alma hayallerinin coşkusuyla kan dökmeyi kutsallaştırır.²⁶ Slav davasını Rus davası olarak gören ve Rusya'nın bütün Slav halkların ve Ortodoksların hamisi olduğuna inanan Dostoyevsky, Moskova'ya taşımak şartıyla İstanbul'u ele geçirme zamanın geldiğini, bunun bir ütopya ya da histeri hezeyanı olmadığını *Hasta Adam*'ın ölümüyle birlikte İstanbul'un kesinlikle İngilizlere ya da Avrupalı devletlere bırakılmaması ve mutlaka Rus egemenliğinde olması gerektiğini savunur.

*Avrupa'da şimdi sürdürülen diplomatik görüşmeler ve anlaşmalar ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın, önümüzdeki yüzyılda da olsa İstanbul eninde sonunda bizim olacaktır! Yolumuzdan sapmadan, kararlılıkla yürümeli ve aklımızdan hiç çıkarmamalıyız.*²⁷

Panslavistlerin ve Dostoyevsky'nin İstanbul'u alma konusunda çok istekli olmalarına karşın 19. yüzyıl Rusya'sında gerek siyasi çevrelerde gerekse aydın zümrede bu fikre karşı çıkan muhalif gruplar da vardı. Rus siyaset adamı V.N. Çiçerinde çeşitli sebeplerden dolayı bu fikre karşı çıkanlardandı ve daha 1860-1870' de şöyle der: 'Akıllı başında olan hiçbir Rus, Türkiye'nin fethedilmesini, İstanbul'un topraklara dahil edilmesini tabii düşünemez. Çünkü bu Rusya'nın güçlenmesi değil, zayıflanması olurdu. Ağırlık merkezi güneye kayardı ve Rusya, Rusya olmaktan çıkardı.'

Slav Yardım Cemiyeti'nin temsilcilerinden olan Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Slav birliğini savunan ve Panslavist heyecanı tetikleyen pek çok makale kaleme almıştır. Rusya'nın *Şark Meselesi*'ne ilgisiz kalamayacağını ve doğu Hıristiyanlarının ve Slav halklarının hamisi ve öz anası olduğunu belirtir. Rus Çarını Osmanlı Sultanına karşı savaşa kışkırtır, Hersek ve

²⁵ F.M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, syf. 1029-1034.

²⁶ Dostoyevsky'nin İstanbul'un fethiyle, Beyaz Çar'la ve rus halkının dini görevleri ile ilgili parçalarını insanın gülesi geldiğini söyler. Rusya'da gelişmeye başlayan Panslavist hareket için "devrim, bu yeni haçlıları, maddeciliğin havarilerine dönüştürdü çarçabuk. Bu tinsel fatihlerin özel emelleri, mistik atılışları, heyecanları birkaç ay içinde dağılıverdiler", der. Henry Troyat, Dostoyevsky, Leyla Gürsel(çev.), İletişim yay.Baskı I, İstanbul, 2004, syf.443.

²⁷ F.M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, syf. 730.

Bulgaristan ayaklanmalarını destekler, ayaklanmalar sırasında ölen Sırp ve Bulgar askerlerin sayısını çok abartılı bir şekilde okuyucularına duyurur,²⁸ Avrupa devletlerinin Türk ordusunu silah, mühendis ve para bakımından desteklediğini ve Rusya'ya karşı kıskırttığını söyler. Türklere yardım eden Rusya Müslümanlarını özellikle Tatarları vatan haini ilan eder ve Rus toprağında herhangi bir haklarının olmadığını savunur.

Dostoyevsky, Türklerin ve Müslümanların aksine dini ve humaniter bir hoşgörüyü sahip olduğunu, bunun için Tatarları sindirdikten sonra bile onlara zulüm ve baskı yapmadıklarını, topraklarından sürmediklerini ve hiçbir Avrupa devletinde görülmeyecek şekilde yerli halktan daha fazla imtiyazlar verdiklerini söyler. Türklerin İstanbul ve Anadolu'dan çıkarılıp Asya steplerine sürülmesini, halifeliğin kaba kuvvetle ve siyasal olarak değil de akıllıca hareket edilerek ortadan kaldırılmasını, Ortodoks Hıristiyan inancının İstanbul'da yayılmasını, İstanbul'u ele geçirdikten sonra Türklerin ve Müslümanların silah taşımalarının yasaklanmasını ve Ayasofya'nın patrik tarafından kutsanıp kiliseye çevrilmesini teklif eder. Dostoyevsky, Türkleri barbar olarak görürken İslamiyet'i vahşet dini, Osmanlı Devleti'ni de hasta adam olarak niteler. Türklerin Slav halklarına vahşice davrandığını, savaş sırasında esirlerin kulaklarını ve çeşitli organlarını kestiklerini, kadınların ırzına geçtiklerini ve hançerle delik deşik ettiklerini, erkeklerin derilerini yüzdüklerini, küçük çocukların bir kısmını bacaklarından ikiye ayırdıklarını, bir kısmını da süngülediklerini, gözlerini oyup kazığa oturttuklarını ve annelerinin gözleri önünde çocukların hatta kundaktaki bebeklerin parmaklarını keserek acı çektire çektire öldürdüklerini söyler. Rusların ise Avrupa halklarından bile daha medeni olduklarını, Türkleri yendikleri zaman onlara aynı şekilde karşılık vermediklerini belirtir. Dahası Bulgarlar, kasabalarını terk eden Türklerin mülklerine ne yapılacağını sorduklarında Rus başkomutanı 'Mallar mülkler toplanacak ve bir köşede muhafaza altına alınacaktır. Tarlalar ekilecek, toplanan ürün, emeğin karşılığı üçte birlik bölümü alındıktan sonra Türkler dönene kadar depolanacak, onlara teslim edilecektir' cevabını vermiştir.²⁹

²⁸ Dostoyevsky, 60.000 sivil Bulgar'ın öldüğünü söyler ki bu, gerçek rakamların en az 20 kat abartılması demektir. Gerçekte ayaklanmalar sırasında 3000 Bulgar, 500 de Türk ölmüştür. F.M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-I*, syf.405.

²⁹ F.M. Dostoyevsky, *Bir Yazarın Günlüğü-II*, syf. 923-925.

Dostoyevsky'nin hayatının sonlarında özellikle *Bir Yazarın Günlüğü*'nde yazdığı ve savunduğu fikirler pek çok Rus ve Avrupalı ilim adamı tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Eleştirmen Rozanov, *Kutsal Rus İnsanı* mitini yaygınlaştıran ve Panslavist heyecanın bayraktarlığını yapan Dostoyevsky için 'bütün edebiyatımızda, ülküleri, günün gerçeklerinden böyle bütünüyle kopuk başka yazar yoktur' der.³⁰ Stefan Zweig, Dostoyevsky'nin bir Orta Çağ rahibi kadar bağınaz ve dünyayı Rus emperyalizminin boyunduruğu altına sokacak kadar Panslavist bir milliyetçi olduğunu söyler.³¹ Ayrıca ona karşı bir haçlı seferi açılması gerektiğini, Dostoyevsky'nin savaş borusu çaldığını, Avusturya'nın ezilmesini; İstanbul'daki Ayasofya'nın üzerinden hilalin koparılıp çıkarılmasını; Almanya'ya haddinin bildirilmesini; İngiltere'nin yenilgiye uğratılmasını istemektedir. Papaz kıyafetinin altında, çılgınca bir kibirden ileri gelen bir emperyalizm gizlidir. Ama şu gerçekte özellikle belirtilmesi gerekirse, Türk entelektüel çevresi Dostoyevsky'nin Türk, İslam hatta Avrupa karşıtı olmasıyla onun romancılığını ve dünya edebiyatındaki yerini ayrı olarak değerlendirmiştir. Dostoyevsky'nin hemen hemen bütün eserleri şahsi hayat tecrübesiyle birlikte devrinin sosyal ve politik olaylarının tesirinde kaleme alınmıştır.

Bütün bu literatür çevrelerinde yazılıp çizilenlerle ve Rusya'dan gelen tehlike çanlarına rağmen, Sultan II. Abdülhamit'in prensibi, Osmanlı Devleti'ni barış içinde yaşatmaktı. Başlıca prensiplerinden biride denge ve tarafsızlıktı. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nın Türkiye'ye getirdiği büyük kayıpları görmesi sebebiyle, Sultan savaştan nefret ediyor, ihtilafları sulh ve diplomasi yoluyla çözmek istiyordu. Abdülhamit'in dış politikada korkutma prensibi Panislamizm politikası etrafından kendisini göstermiştir. Panislamizm, II. Abdülhamit'in hem dış hem de iç politikasında çok önem taşır. Onun kadar Panislamist politika takip eden bir Sultan olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü yeni coğrafi, dini, etnik ve demografik yapı, dıştan karşılaştığı büyük baskılar bütün İslam dünyasının Batının sömürmesine girmesi ve bu dünya halkının Osmanlıya ümitle bakması için başlıca sebep olmuştur. Sultan II. Abdülhamit Panslavizm'e karşılık 1877-78 Türk-Rus Savaşı sırasında kendisini göstermiştir. Savaş başlayınca Kafkasya, Orta Asya

³⁰ Carl Scott, *Dostoyevsky and Russian History*, Carlett Pres, İndiana, 2007.

³¹ Stefan Zweig, *Dünya Fikir Mimarları Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevsky*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1989, c.II, syf. 201.

ve Afganistan'a heyetler gönderen II. Abdülhamit burada bulunan Müslümanları Rusya'ya karşı ayaklanmaya çağırmıştır. Dünya Müslümanları Osmanlı-Rus savaşı ile çok yakından ilgileniyordu. Büyük Osmanlı İmparatorluğu yıkılırsa, dünya Müslümanlarının son derece önemsiz kalacağı, kimsenin onları dikkate almayacağı işleniyor, Türklerin zaferi için camilerde dualar ediliyor, yardımlar toplanıyordu.

Panislamizm konusunda Sultan'ın danışmanlarının tesirinde kaldığı kesindir. Bunların yanında, onu Türkiye'nin yeni şartları da yakından etkilenmiştir. II. Abdülhamit'in ilk yıllarında, kendilerine kurtarıcı olarak sarınan Kanuni Esası ve meclisi mebusan yani I. Meşrutiyet uygulaması Osmanlılık esasına dayanıyordu. Bu uygulama, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında gayrimüslimlerin tutumları yüzünden iflas etmiştir. Adı geçen savaşın sonunda Hıristiyanların büyük bir kısmı İmparatorluktan ayrılınca Müslümanlar çoğunluğu teşkil etmeye başlamıştır. Bu durum kuşkusuz II. Abdülhamit'e yeni bir ideoloji bulma veya kabul etme imkanını vermiştir. Bu ideoloji, 'İslamcılık' veya 'Panislamizm' olarak resmen devlet tarafından iç ve dış politikada benimsenmiştir. ³²Dünya rejim ve ideolojiler konjoktörüne de uygundur. Çünkü Rusya'da Panslavizm çok popülerdi. Vaziyet bu noktaya gelince Sultan, halifelik sıfatından faydalanmak istemiştir. II. Abdülhamit'i içte Panislamist politika izlemeye iten en önemli sebep, Berlin Antlaşmasından sonra ortaya çıkan yeni demografik yapı olmuştur.

Abdülhamit, dış politikasında Müslüman dünyayla az çok bağ kurmaya uğraştığı gibi, iç politikasında her şeyden önce imparatorluğun Müslüman unsurları arasında ihtilaf çıkmasına dikkat etmiştir. Gayrimüslim unsurların artık İmparatorluk için hayır kalmadığı düşüncesini getiren Sultan, hiç olmazsa Müslüman unsurların milliyet davasıyla birbirinden ayrılmasına elinden geldiği kadar engel olmaya çalışmıştır. Bu siyaseti güderek Arapların, Arnavutların milliyetçilik faaliyetlerini alıkoymaya uğraştığı gibi, Türklerin de 'Türk Milleti' esasına doğru yürümelerinin önüne geçmek istiyordu.³³

³² Bayram Kodaman , *Sultan II.Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayın evi, İstanbul, 1983,syf.122-123.

³³ Yusuf Akçura, *Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Türk Kültürü Yayını, İstanbul, 1978,syf.124.

II. Abdülhamit, imparatorluğun birliğinin zahiri olarak gördüğü ‘ırk ve milliyet’ esasına dayalı cereyanları reddeden, birliğin ortak noktası, harcı İslam’ı ön plana çıkararak bir politika uygulamış, bir nevi ‘Müslüman Osmanlı Milleti’ vücuda getirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devletinden ayrılan Hıristiyan unsurların kendi dil, din ve geleneklerine sarılarak yeni bir hayat oluşturduklarını gören Abdülhamit, ortak kültür ve değerleri olan, birlik ve beraberlik içinde yaşayan ve kendisine tabii bulunan bir kitle yaratmak istemiştir. Böylece Abdülhamit, Osmanlı Devleti tarihinde ilk olarak modern anlamı ile İslam kültürüne dayanan bir siyasi ideolojiyi yani İslamcılığı, belirli siyasi gayeleri gerçekleştirmek için vasıta olarak kullanmıştır. Abdülhamit, bu gayeyi gerçekleştirmek için tüm Müslümanların ortak paylaştıkları inançlara, değerlere ve geleneklere öncülük vererek, dil, menşe ve sosyal farkları dikkate almamıştır.³⁴

II. Abdülhamit Osmanlı sultanları içinde halifelik sıfatları ve misyonlarını hatırlayan ve bunları yerine getirmeye çalışan ilk ve son sultan olmuştur. Hatıralarında şunları yazmaktadır: “Tenkitlere rahatlıkla tahammül edebilirim, ancak kendimi sadece bir hükümdar addetmeyeceğim, aynı zamanda bütün Müslümanların fikrini de dikkate almam gerektiğini unutuyorlar. Hatta her şeyden önce Müslümanların başı, yani halife olarak hareket etmem icap eder.”³⁵ Sultan II. Abdülhamit’in uyguladığı Panislamizm’in iç ve dış boyutu vardır. Abdülhamit’in dışa dönük Panislamizm uygulamalarında en çok tartışılan konu, Halife olan Sultan’ın liderliğinde bir ‘Dünya İslam Devleti’ veya ‘federasyonu’ kurulup, kurulmayacağı, Sultan’ın bu konuda ne düşündüğü olmuştur. Abdülhamit’in bu görüşleri, onun Panislamizm politikası hakkında bize bazı ipuçları verir. Ona göre, bütün Müslümanlar bir vücut gibidir. Bir organdaki acı, bütün organları etkilemektedir. Vücudun başı İstanbul dur. Vücuttaki ‘Cihat silahı’ düşmanlarını korkutmaktadır. Vücudun devamı için ‘İslam Birliği’nin kurulması şarttır. Hasta vücut bir gün mutlaka şifa bulacaktır. Görülüyor ki, Sultan’ın görüşlerinde halihazır ve geleceği kucaklayan tespitler vardır. Halihazırın esasını, İslam Birliği’nin korunması, Cihat ruhunun canlı tutulması teşkil eder. Kurtuluş ise gelecekte olacaktır.

³⁴ Kemal Karpat, *Panislamizm ve II.Abdülhamit, Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı: 48, 1987.

³⁵ II.Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, syf, 86.

Hiç kuşkusuz Abdülhamit Panislamizm politikasını büyük diplomatik kişiliğiyle yürütmüştür, ancak tüm Müslümanları bir arada tutmanın mevcut şartlar altında mümkün olmayacağını da farkındadır. Panislamizm kültürel ve siyasi koza yönelik faaliyetlere dayanmıştır. Bunların temelinde Osmanlı birliğinin korunması yatmaktadır. Büyük Devletlerin sömürgeciliğine karşılık cihat'la tehdit eden Abdülhamit, bu yolla bunların Osmanlı üzerine yönelik yıkıcı ve parçalayıcı faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır.

II. Abdülhamit, dışa dönük Panislamizm politikası doğrultusunda Rus Çarlığının yönetiminden memnun olmayan Kafkasya'daki Dağıstanlılar ve Çerkezler ile de ilgilenmişlerdir.³⁶ Ama Panislamizm Rusya ve Kafkasya'da istenilen sonucu vermemiştir. Rusya tetiktedir. Dışta, Panislamizm'in 'Cihat' ve 'Hilafet' gücünden aynı zamanda da bunların isminden faydalanmıştır. Özellikle Cihat'ın başarılı olacağı yönünde Abdülhamit umutsuzdu ve bunun bilincindeydi. İslam birliği içinde Avrupalı ile savaşmak değil, böyle bir güce sahip olduğunu hissettirip kendisiyle uğraşılmasının önüne geçmekti.

Sultan II. Abdülhamit, Türk tarihinde hakkında en çok olumlu-olumsuz konuşulan ve yazılan padişahlardan biri olmuştur. Abdülhamit, sömürgecilik, yayılmacılık emellerine karşı etkili tedbirler almasından dolayı komşumuz Rusya için vatan bölme faaliyetlerini akim bıraktığı için ayrılıkçı unsurların düşmanlığını kazanmıştır. II. Abdülhamit'in damgasını vurduğu 19.yüzyıl'ın son çeyreği ve 20.yüzyıl'ın ilk on yılı aslında devletlerimizin bugün içinde bulunduğu bir takım sorunların ilk defa siyaset sahnesine çıkarılmaya başlandığı bir dönem olmuştur.

KAYNAKÇA

Muhtar, Ahmet, *Anadolu'da Rus Muhaberesi 1876-1878*, haz:E. Yaşarbaş, C. I-II, Petek Yay., İstanbul 1985.

Arnağanoğlu, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 1997.

Aydın, Mithat, *19.Yüzyıl Ortalarında Panславizm ve Rusya*,

<http://www.eğitimdergi.pamukkale.edu.tr/makale>

_____, *Balkanlar'da İsyân: Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe yay.,1.Baskı, İstanbul 2005, syf. 208.

Belen, Fahri, *XX.Yüzyılda Osmanlı imparatorluğu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

³⁶ Henry Luke, *The Old Turkey and the New*, Geoffrey Bles, London , 1955,syf.128.

- Carr,Edward Hallet, *Dostoyevsky*, Aydın Gerçekert (çev.), İletim yay., 5.Baskı,İstanbul 2002, syf.307.
- Charques, Richard, *Dostoyevsky and the Slavic Idea*, New York, Viking Pres 1930.
- Dolonov, Boris, *Dostoevskii-Materialy i issledovanija*, İsdatel'stvo Akademi Nauk SSSR, Leningrad 1925.
- Dostoyevsky, Fyodor Mihayloviç , *Bir Yazarın Günlüğü*, Kayhan Yükseler (çev.), YKY, 1.Baskı, c.I-II, İstanbul 2005, syf. 1210.
- Dostoyevskaya, Anna, *The Diary of Dostoyevsky's Wife*, translated by Madge Pemberton. New York, Macmillan 1928.
- Düz, Orhan, *Dostoyevsky Hayatı, Eserleri Üzerine Makaleler ve Aforizmalar*, Kaknüs yay., 1.Baskı, İstanbul 2001, syf. 327.
- Eraslan, Cezmi, *II.Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1992.
- Hacker, Alan, Dostoyevsky's Disciples:Man and Sheep in Political Theory, *Journal of Politics*, Nov.1952, syf.590,613.
- Kornilov, Alrksander, *Modern Russian History*, translated by Alex Kaun, New York 1952.
- Kocabaş,Süleyman, *Kuzey'den Gelen Tehtid Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*,Vatan yayınları, Kayseri 1989.
- _____ , *Sultan II.Abdülhamid Şahsiyeti ve Politikası*, Vatan yayınları, Kayseri 1995.
- Kohn, Hans, *Panislamizm ve Rus Milliyetçiliği*, çev. A.Oktay Güner, Kervan Yay., İstanbul 1983.
- Koloğlu,Orhan, *Avrupa'nın Kısacında Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Kurat ,Akdes Nimet, Panславizm, *Ankara Üniversitesi Dil ve tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c.XI,S.2,3,4 Haziran-Eylül-Aralık 1953,syf.241-278.
- _____ , *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.
- _____ , *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesi Yay., Ankara 1970.
- Maurina, Zenta, *A Prophet of the Soul: Fyodor Dostoyevsky*, London 1935.
- Meredzedkov, Andrey, *Kratki istorija russki pedagogiki*, Petersburg 1910.
- Muchnic, Helen, *Dostoyevsky's English Reputation*. New York, Octagon Books 1969.
- Petrovich,Michael Boro, *The Emergence of Russia Panславism 1856-1876*, Colombia University Pres,New York 1958.
- Richards, David, God Of Dostoyevski in the Novel of Koromoz Brothers, *Journal of Religion*, Jan 1941, syf. 20-37.
- Simmons, Ernest J., *Dostoyevsky: The Making of a Novelist*. New York, Alfred A. Knopf 1940.
- Steiner, George, *Tolstoy or Dostoyevsky: An Essay in the Old Criticism*. New York, Dutton 1971.
- Surezkov, Vladimir, *Biografiya, pisma i zametki iz zapisnoi knihki F. M. Dostoevskogo*, Petersburg 1983.
- Tolstoy, Lev, *Hz.Muhammed*, Karakutu yay., Telman Hurşitoğlu Aliyev& Vakıf Tehmezoğlu Halilov (Azerice çev.) Arif Arslan (Türkçe çev.), 5.Baskı, İstanbul 2005, syf.109.
- Tukin, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İst.Ü.E.F.Yy., İstanbul 1947.
- Yaver, Halil, *Baklan Sulhunu Kim Tehdit Ediyor? Bulgarların Balkanları İstila Planları*, Tecelli Basımevi, İstanbul 1938, syf. 116.
- Yarmolinsky, Avrrahm, *Dostoyevsky: His Life and Art*. New York, Criterion Books 1957.
- Zweig, Stefan, *Dünya Fikir Mimarları Üç Büyük Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevsky*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1989, cII, syf.213.